

Huquq normalari ularda mustahkamlangan qoidalarining xarakteriga qarab huquq va vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi (man qiluvchi) normalarga ajratiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida quyidagi normalar o'z ifodasini topgan.

1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida “Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega...”;

2) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida “Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar”;

3) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida mustahkamlab qo'yilgan “...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi”.

Vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi normalarning bir-biridan farqli jihatlarini izohlash orqali keltirilgan normalar huquq normasining qay turiga kirishini atroflicha muhokama qiling.

Ushbu kazusga yechim berish uchun quyidagi muammoli vaziyatlarga huquqiy baho berish lozim.

- 1)Huquq normasi tushunchasi.
- 2)Vakolat beruvchi normaga huquqiy baho bering?
- 3)Majburiyat yuklovchi normaga huquqiy baho bering?
- 4)Taqiqlovchi normaga huquqiy baho bering?
- 5)Huquq normalarini bir-biridan farqi.

Mazkur kazusga huquqiy baho berishda huquq normasiga berilgan ta’rifni bilib olishimiz lozim.

“Norma” so’zi lotincha so’zdan olingan bo’lib, - u rahbariy qoida, namuna, o’lchov degan ma’noni anglatadi. Norma qonun kuchiga ega bo’lgan ma’lum shaxsga qaratilgan yoki qaratilmagan xulq-atvor yig’indisidir. Norma, shuningdek muddatsiz ham emasdir. Huquqni cheklashning fundamental asosi ham qonunda normalarda ifodalanadi.

Huquq normasi – davlat tomonidan o’rnatilgan, ma’qullangan, muhofazalangan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy yurish-turish (xulq-atvor) qoidasi.¹

Huquq normasi – jamiyat va shaxslar o’rtasidagi qadrli bo’lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar konstitutsiya va qonunlarda ifodalanadi. Huquq normasi umummajburiydir. Uning ijrosiga og’ishmay rioya qilinishi kerak. Davlat tomonidan belgilangan, davlat irodasi, zarur hollarda davlatning majburlov kuchi orqali amalga oshiriladi. Xulq-atvorni baholashda mezonida esa “qonuniy-noqonuniy” bo’ladi.

Vakolat beruvchi normalar – subyektlariga o’zlarida ko’zda tutilgan ijobiy harakatlar qilish huquqini beradi.

Majburiyat yuklovchi normalar - ma’lum, bir ijobiy harakatlarni bajarish majburiyatini belgilaydi. Bunday norma uchun “majbur”, “shart” degan so’zlar xosdir.

Taqiqlovchi normalar - o’zlarida ko’rsatilgan xulq-atvorni, agar u qonun yo’li bilan huquqbuzarlik deb topilgan bo’lsa, taqiqlaydilar.

Taqiqlar – bular davlat hokimiyat amri bo’lib, ularning asosiy maqsadi shaxs va jamiyat uchun nomaqbul xatti-harakatlarning oldini olishdir.

¹ Davlat va huquq nazariyasi fanidan o’quv-uslubiy majmua. – Toshkent: TDYU, 2016 – 150 bet.

Taqiqlangan xulq-atvor variant bunda “taqiqlanadi”, “haqli emas”, “bo’lishi mumkin emas”, “yo’l qo’yilmaydi” so’zlari bilan ifodalanadi.²

Ushbu kazusda berilgan O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida “Har kim fikrlash, so’z va e’tiqod erkinligi huquqiga ega...”; degan muammoli savol berilgan. Ushbu muammoli savol huquq normalarining qay biriga taalluqli? Konstitutsiyamizning ushbu moddasi huquq normasining vakolat beruvchi turiga kiradi. Chunki ushbu moddada har kim fikrlash huquqiga egaligi haqida vakolat berilyapti. Hech kim o’zga birovning fikrlash erkinligini olib qo’ya olmaydi yoki cheklay olmaydi. Fikrlash, so’z va e’tiqod erkinligi, barcha ma’lumotlarni qidirish, olish va tarqatish huquqi fuqarolarga davlat idoralari, jamoat birlashmalari, korxona va tashkilot hamda muassalarga taklif va ariza yoki shikoyat bilan murojaat qilish orqali jamoat va davlat faoliyatini boshqarishga faol qatnashish imkonini beradi. Fikrlash erkinligi – bu so’z erkinligi orqali amalga oshiriladigan va o’z fikrini erkin so’zlash hamda shu fikrlarni boshqa shaxslarning e’tiboriga havola qilishdir.³ Keyingi o’rinda so’z erkinligi. Jamiyatda har bir shaxs o’z fikrini so’zlar yordamida erkin bayon qila oladi. So’z erkinligi haqida O’zbekiston Respublikasining “Ommaviy axborot vositalari to’g’risida” gi qonunida belgilangan. So’z erkinligida davlat va tijorat sirlarini oshkor qilish mumkin emas. O’zbekiston Respublikasining “Davlat sirlarini saqlash to’g’risida” qonuni bor. Unda davlat sirlari toifalangan ularni olish va tarqatish taqiqlangan. E’tiqod erkinligida har kim o’z diniga e’tiqod qilishi yoki hech qanday dinga e’tiqod qilmasligi mumkin. E’tiqod erkinligi – shaxslarning uzviy huquqidir. Davlat yoki fuqarolar, shaxsga uning e’tiqodi sabab tazyiq o’tkazishi yoki uni jazolashi mumkin emas. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 19-moddasida⁴ “ Har bir inson e’tiqod erkinligi va uni erkin ifoda qilish huquqiga ega; deya belgilab qo’yilgan.

Mazkur kazusda O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida “Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig’imlarni to’lashga majburdirlar”; degan muammoli savolga huquq normasining qaysi turiga kirishini bilib olamiz. Fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlaridan biri ularning qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig’imlarni to’lash majburiyatidir. Konstitutsiyamizning ushbu moddasiga asosan huquq normasining majburiyat yuklovchi normasi hisoblanadi. Chunki oxirgi jumlasida majburdirlar so’zi keltirilgan. Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlarni va mahalliy yig’imlarni o’z vaqtida to’lab borishga majburdirlar. Agarda vaqtida to’lanmasa yoki to’lashdan bosh tortishsa, qonunda belgilangan tarzda undirib olinadi va javobgarlikka tortiladi.

² <https://arxiv.uz/ru/documents/referatlar/huquqshunoslik/huquq-normalari>.

³ Mualliflar jamoasi “O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharh” Toshkent – 2012

⁴ <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights> Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948 yil, 10 dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 217 A (III) ko’rsatmasi orqali qabul qilingan va e’lon qilingan.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi 6-moddasida⁵ "Har bir shaxs ushbu Kodeksda belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashi shart" deyilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, soliq va boshqa majburiy to'lovlarni vaqtida to'lab boorish Konstitutsiyamiz va Soliq kodeksida belgilangan.

(keying o'rinlarda SK) 12-moddasida Soliqlar deganda ushbu Kodeksda belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, budjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi.

Boshqa majburiy to'lovlar deganda ushbu Kodeksda belgilangan davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy pul to'lovlari, bojxona to'lovlari, shuningdek vakolatli organlar hamda mansabdor shaxslar tomonidan yuridik ahamiyatga molik harakatlarni to'lovchilarga nisbatan amalga oshirish uchun, shu jumladan muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to'lanishi lozim bo'lgan yig'imlar, davlat boji tushuniladi.

Soliqlar davlatimizni qon tomirlari desak hech adashmaymiz. Davlat byudjetiga asosan soliqlar orqali ko'proq tushum tushadi. Soliqlar pul yoki natura shaklida olinadi. Davlat to'langan soliqlarni maqsadli tarzda sarflaydi.

(keying o'rinlarda SK) 23-moddasida Soliqlarning quyidagi turlari keltirilgan.

- 1) yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- 2) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
- 3) qo'shilgan qiymat solig'i;
- 4) aksiz solig'i;
- 5) yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- 6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- 7) mol-mulk solig'i;
- 8) yer solig'i;

Majburiy to'lovlarga esa quyidagilar kiradi.

- 1) davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy to'lovlar:
yagona ijtimoiy to'lov;
avtotransport yig'imlari.

⁵<https://www.lex.uz/acts/-1286558> O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007-y., 52 (I)-son; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.03.2019-y., 03/19/526/2701-son,

- 2) davlat boji;
- 3) bojxona to'lovlari;
- 4) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im.

Ushbu kazusdagi uchinchi muammoli vaziyat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi". Ushbu muammoli vaziyatda davlat va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashuviga konstitutsion taqiq qo'yilgan. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad, fuqarolik jamiyatining asosiy elementlari bo'lmish jamoat birlashmalari faoliyatini kuchaytirishdir.

O'zbekiston Respublikasida Jamoat birlashmalari to'g'risidagi qonunning 1-moddasida⁶ "O'z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir" deb jamoat birlashmasiga ta'rif berilgan. Yana ushbu qonunning 5-moddasida "Davlat jamoat birlashmalari huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi hamda Konstitutsiyaga muvofiq ular o'z ustavlaridagi vazifalarni bajarishlari uchun shart-sharoit yaratilishiga kafolat beradi.

Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamoat birlashmalarining faoliyatiga aralasha olmaydilar. Ularning faoliyati qonun bilan tartibga solinadi va himoya qilinadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Konstitutsiyamizda berilgan ushbu moddalar asosida huquq normalarining turlarini bir-biridan farqlash va ularga huquqiy baho berilishi lozim. Mazkur muammoli savollarga javob topadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasi huquq normasining vakolat beruvchi turiga kiradi. Faqat davlat va tijorat sirlarini oshkor qilmaslik bu taqiqlovchi turiga to'g'ri keladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasi esa huquq normasining majburiyat yuklovchi turiga kiradi. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarni o'z vaqtida to'lash har bir fuqaroning majburiyatidir. Ayrim toifadagi shaxslarga soliqlarni to'lashda bir muncha yengilliklar berilgan.

⁶ <https://lex.uz/ru/docs/-111825> O'zbekiston Respublikasida Jamoat birlashmalari to'g'risidagi qonun. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1991-y., 4-son, 76-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son)

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasi huquq normasining taqiqllovchi turiga kiradi. Davlat organlari ham mansabdor shaxslar ham jamoat tashkilotlari faoliyatiga aralasha olmaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights> Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948-yil, 10-dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 217 A (III) ko'rsatmasi orqali qabul qilingan va e'lon qilingan.
2. <https://www.lex.uz/acts/-1286558> O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007-y., 52 (I)-son; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.03.2019-y., 03/19/526/2701-son,
3. <https://lex.uz/ru/docs/-111825> O'zbekiston Respublikasida Jamoat birlashmalari to'g'risidagi qonun. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1991-y., 4-son, 76-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son)
4. Mualliflar jamoasi "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharh" Toshkent – 2012
5. Davlat va huquq nazariyasi fanidan o'quv-uslubiy majmua. – Toshkent: TDYU, 2016 – 150 bet.
6. <https://arxiv.uz/ru/documents/referatlar/huquqshunoslik/huquq-normalari>.